

MAKTAB O'QUVCHILARINING EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA GEOGRAFIYA FANINING O'RNI

Tursunov G'olibjon

Namangan davlat pedagogika instituti, Aniq va tabiiy fanlarni o'qitish
metodikasi (geografiya) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

E-mail: golibjontursunov03@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada shaxar va qishloq maktablarida geografiya darslari orqali o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning samaradorligi tahlil qilinadi. Darslarda interfaol metodlar, loyihalar va vizual materiallardan foydalanishning ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, shaxar va qishloq maktablaridagi farqlar va amaliy tavsiyalar muhokama qilinadi. O'quvchilarda shaxar va qishloq sharoitlaridan kelib chiqib geografiya darslarida atrof-muhitni qanday asrash va ekologik madaniyatni shakllantirishni amaliy uslubiy tomonlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: geografiya ta'limi, ekologik madaniyat, ekologik tarbiya, ta'lim jarayoni, ekologik ong, interfaol metodlar.

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonida insoniyat tobora ortib borayotgan ijtimoiy hamda ekologik muammolar ichida barqaror taraqqiyot yo'llarini izlashga majbur bo'lmoqda. Iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi, demografik bosim, shaharsozlik va sanoatlashtirish jarayonlari tabiat va jamiyat o'rtasidagi muvozanatni buzib, dunyo miqyosida ekologik xavf-xatarlarni keskinlashtirmoqda [1]. Shu sababli aholining ekologik ongini shakllantirish, ayniqsa, yosh avlod orasida ijtimoiy-ekologik madaniyatni rivojlantirish muhim ijtimoiy vazifa sifatida qaralmoqda [2]. Bunday sharoitda ta'lim tizimi faqatgina bilim beruvchi emas, balki barqaror rivojlanishga yo'naltirilgan qadriyatlar, ekologik ong va axloqni tarbiyalovchi asosiy ijtimoiy institut sifatida alohida o'rin tutadi [3].

XXI asrda ekologik vaziyat dolzarb muammoga aylanib qoldi. Oqava suvlar, atmosfera havosi va iqlimiy o'zgarishlar asrimizda eng asosiy ekologik muammoga aylanib qoldi. Ekologik vaziyatni yomonlashuvi bizga atrof-muhitni asrashimiz kerakligini va kelajak avlodga sog'lom tabiat qoldirishimiz kerak ekanligini anglatib qo'ydi. Hozirgi globallashuv davrida ekologik muammolar – iqlim o'zgarishi, resurslar tanqisligi, urbanizatsiya va sanoatlashtirish – ta'lim tizimidan ekologik ongni shakllantirishda faolroq rol o'ynashni taqozo etmoqda [4, 5, 6]. Ayniqsa, geografiya fani o'quvchilarga "inson-tabiat" munosabatini anglash, tabiatni asrab-avaylash zarurligini anglash, ekologik qadriyatlarni o'zlashtirishga yordam beruvchi asosiy vositadir.

Mavzuga oid adabiyotlar sharxi. Geografiya ta'limining ekologik ongini rivojlantirishdagi ahamiyati bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar mavjud. Rakuasa va Latue (2023) tomonidan olib borilgan tadqiqotda geografiya fanining nafaqat nazariy bilim berishi, balki o'quvchilarda ekologik mas'uliyat hissini shakllantirishdagi o'rni alohida ta'kidlanadi [7]. Ularning fikricha, geografiya darslarida global ekologik muammolarni mahalliy misollar bilan uyg'unlashtirish ekologik ongini yanada samarali rivojlantiradi. Jobborov (2023) esa geografiya darslarida ekologik madaniyatni integratsiya qilish usullarini yoritib, interfaol metodlar va loyiha asosida o'qitishning ijobiy natijalarini ko'rsatadi [8]. Uning tadqiqotida shahar va qishloq maktablarida mavjud sharoit farqlari hisobga olingan holda, ekologik tarbiyani tashkil etishning moslashuvchan yo'llari ishlab chiqilgan. Suyunov (2024) o'z tadqiqotida kelajakdagi geografiya o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirish muammosini o'rganadi [9]. U innovatsion pedagogik yondoshuvlar — masalan, loyiha asosidagi darslar, amaliy kuzatuvlar va interfaol mashg'ulotlar orqali o'quvchilar ekologik muammolarni chuqur anglab yetishini ta'kidlaydi. Jobborov, Mo'ydinova va Meliyev (2022) esa flora va fauna mavzularini o'qitish orqali ekologik madaniyatni shakllantirishga e'tibor qaratadi [10]. Ularning izlanishlari natijasida o'quvchilarda tabiat boyliklarini asrashga oid qadriyatlar, ekologik axloq va mas'uliyatni rivojlantirish uchun vizual materiallar, kuzatuv mashg'ulotlari va ekoturizm elementlarini qo'llash samarali ekani isbotlangan. Xalqaro tajribani tahlil qilgan MDPI (2022) tadqiqoti esa Xitoy va AQShdagi geografiya ta'limi misolida barqaror rivojlanish tamoyillarini o'quv dasturlariga qo'shish amaliyotini ko'rsatadi. Mazkur ishda ekologik savodxonlikni shakllantirish uchun o'quvchilarga bilim bilan bir qatorda amaliy ko'nikma va qadriyatlarni singdirish zarurligi ta'kidlanadi. O'zbekiston sharoitida Norov (2022) tomonidan Zarafshon vohasida olib borilgan tadqiqotlar alohida ahamiyat kasb etadi [11]. U ekologik tarbiyada mahalliy sharoitlarni hisobga olish, yoshlarni tabiat muhofazasiga jalb qilish va ekologik qadriyatlarni milliy an'analar bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarning ekologik ongini samarali rivojlantirishini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda shahar va qishloq maktablarida geografiya fanining o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishdagi o'rni aniq va tizimli metodlar asosida o'rganildi. Ilmiy izlanishning asosiy metodologik yondashuvlari sifatida quyidagilar qo'llanildi:

Nazariy tahlil – mavjud ilmiy adabiyotlar, davlat ta'lim standartlari va geografiya o'quv dasturlaridagi ekologik mazmunni o'rganish orqali metodologik asoslar ishlab chiqildi. Demak, nazariy manbalarni o'rganish ekologik madaniyatni shakllantirish bo'yicha asosiy yo'nalishlarni belgilash imkonini beradi.

Taqqoslash metodi – shahar va qishloq maktablarida o'qitilayotgan geografiya darslari mazmuni, qo'llanilayotgan o'qitish uslublari va o'quvchilarning ekologik bilim darajalari o'zaro solishtirildi. Bu yondashuv V.V. Kruglikovning *"Pedagogik tadqiqot metodlari"* (2018) kitobida qayd etilganidek, turli muhit va sharoitdagi ta'lim jarayonlarini o'zaro solishtirish orqali samarali usullarni aniqlashga yordam beradi [12]. Shahar va qishloq maktablarining sharoitlarini solishtirish, o'quvchilarda ekologik ong shakllanishidagi o'ziga xos jihatlarni ko'rsatadi.

Empirik kuzatish – dars jarayonlari kuzatilib, o'quvchilarning ekologik ong, qadriyat va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayoni qayd etildi. B.G. Ananyevning *"Inson psixologiyasini o'rganish metodlari"* (2001) asarida kuzatish o'quvchi faoliyatini tabiiy sharoitda tahlil qilish

imkonini beruvchi asosiy usul sifatida talqin qilingan [13]. Geografiya darslarini bevosita kuzatish o'quvchilarning ekologik mavzularni qanday qabul qilayotganini aniqlash imkonini berdi.

So'rovnoma va suhbatlar – o'qituvchilar va o'quvchilar bilan olib borilgan suhbatlar orqali ekologik muammolarga munosabat hamda geografiya darslarining tarbiyaviy ta'siri haqida ma'lumot to'plandi. Tadqiqotda o'quvchilar ekologik muammolarga qanchalik e'tibor berishini o'lchashda aynan shu metod muhim rol o'ynadi.

Pedagogik tajriba – ayrim maktablarda geografiya darslariga ekologik mazmundagi qo'shimcha topshiriqlar va loyihalar kiritilib, ularning o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishdagi samaradorligi baholandi. Geografiya darslariga ekologik loyihalarni qo'shish orqali o'quvchilarning ekologik madaniyat darajasida o'sish kuzatildi. Olingan natijalar miqdoriy (statistik) va sifat tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, shahar va qishloq maktablari sharoitida geografiya fanining ekologik tarbiya jarayonidagi imkoniyatlari aniqlashtirildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, shahar va qishloq maktablari o'quvchilari ekologik madaniyatining shakllanishida sezilarli farqlar mavjud.

Birinchidan, shahar maktablari o'quvchilari ekologik mavzular bo'yicha ko'proq nazariy bilimga ega. So'rov natijalariga ko'ra, ularning 70 foizdan ortig'i iqlim o'zgarishi va chiqindilarni qayta ishlash kabi mavzularni yaxshi biladi. Bu holat M. Jalolova (2021) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda ham qayd etilgan bo'lib, u shahar maktablarida o'quv resurslari va qo'shimcha manbalar ko'proqligini ta'kidlaydi [14].

Ikkinchidan, qishloq maktablari o'quvchilari ekologik qadriyatlarni amaliyotga tatbiq etishda faolroqdir. Masalan, dala ishlari, suvdan foydalanish va chiqindilarni alohida yig'ish jarayonida ularning ishtiroki yuqori. Bu xulosalar A. Karimovning (2019) *"Qishloq maktablarida ekologik tarbiya masalalari"* asarida ham tasdiqlangan.

Uchinchidan, pedagogik tajribalar natijalariga ko'ra, geografiya darslariga ekologik loyihalarni qo'shish o'quvchilarning ekologik savodxonligini sezilarli darajada oshirdi. O'quvchilar "Yashil maktab" yoki "Hudud ekologiyasi" kabi loyihalarda qatnashganidan so'ng, ularning ekologik ong ko'rsatkichlari o'rtacha 18–20% ga oshgani qayd etildi. Bu yondashuv G. Nazarovaning (2020) izlanishlarida ham o'z aksini topgan bo'lib, u ekologik loyiha asosidagi ta'limning samaradorligini ta'kidlaydi [15].

Umuman olganda, shahar maktablari ekologik bilim berishda imkoniyatlarga ega bo'lsa-da, qishloq maktablari o'quvchilari ekologik qadriyatlarni kundalik hayotda qo'llashda faolroq ekani aniqlandi. Bu esa geografiya fanida nazariy bilim bilan amaliy faoliyatni uyg'unlashtirish zaruriyatini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, shahar va qishloq maktablarida geografiya darslari o'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Shahar maktablarida ekologik bilimlarning nazariy jihatlarini nisbatan yaxshi shakllangan bo'lsa, qishloq maktablari o'quvchilari ekologik qadriyatlarni kundalik hayotda qo'llashda faolroq ekani aniqlandi. Geografiya fanida nazariy va amaliy yondashuvlarni uyg'unlashtirish o'quvchilarda ekologik ong, mas'uliyat va madaniyatni rivojlantirishning eng samarali yo'li hisoblanadi. Shuningdek, pedagogik tajribalar ko'rsatdiki, geografiya darslariga ekologik loyihalar, interaktiv topshiriqlar va amaliy mashg'ulotlarni kiritish o'quvchilarning ekologik savodxonlik darajasini 18–20% ga oshirgan. Bu esa ta'lim jarayonida ekologik ta'limni tizimli yo'lga qo'yish zaruratini ko'rsatadi.

Geografiya o'quv dasturlarida ekologik mavzular ulushini oshirish, ayniqsa, iqlim o'zgarishi, suv resurslari, chiqindilarni qayta ishlash va bioturli xililikni saqlash masalalariga

alohida e'tibor qaratish zarur. Shahar va qishloq maktablarida geografiya darslarini mahalliy ekologik muammolar bilan bog'lash, o'quvchilarga o'z hududi ekologiyasi bo'yicha loyihalar ishlab chiqish imkonini berish lozim. O'qituvchilar uchun ekologik ta'lim bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish, zamonaviy metodik qo'llanmalar bilan ta'minlash tavsiya etiladi. O'quvchilarda ekologik ongni shakllantirishda faqat dars jarayonigina emas, balki maktabdan tashqari faoliyat — tabiat qo'ynida amaliy mashg'ulotlar, "Yashil maktab" kabi loyihalar va ekologik aksiyalarni ham keng joriy etish kerak. Qishloq maktablarida mavjud amaliy tajribani shahar maktablariga tatbiq etish, shahar maktablaridagi nazariy bilim bazasini esa qishloq maktablari uchun metodik resurs sifatida qo'llash maqsadga muvofiqdir. Umuman olganda, geografiya ta'limida ekologik tarbiyani tizimli va uzluksiz amalga oshirish o'quvchilarda barqaror rivojlanish qadriyatlarini shakllantirish hamda jamiyatning ekologik xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mahammadjanova R., Qoriyev M. Ekologik muammolar va tabiiy ofatlarning salbiy oqibatlarini xususida //Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – T. 1. – №. 6. – C. 44-49.
2. Rustamjonovich Q.M., Ubaydullayeva M.M., Abdulxaqova Sh.K., Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining ekologik savodxonligini oshirishda jonli tabiat burchaklarining o'rni //Research Focus. – 2023. – T. 2. – №.1. – C. 487-490.
3. Mirzohid Q., Muhlisa U. Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilariga ekologik ta'lim va tarbiyani kuchaytirishning zarurati xususida //Iqtidorli talabalar ilmiy axborotnomasi. – 2021. №.1. – B. 487-490.
4. Qoriyev M. Global iqlim isishi sharoitida mevali daraxtlar vegetatsiyasidagi o'zgarishlar //Farg'ona davlat universiteti. – 2024. – №. 2. – C. 141-141.
5. Nazarov A. A., Koriyev M. R. The effect of climate change on natural geographical processes (for the example of Fergana valley) //Экономика и социум. – 2024. – №. 5-1 (120). – C. 575-578.
6. Raxmonova N. R., Qoriyev M. R. Iqlim o'zgarishi sharoitida "Qo'qon shamoli" maksimal tezligining o'zgarishlari //International scientific and scientific-technical conference "Water-energy and food security in the context of global climate change and water scarcity". – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 210-212.
7. Rakuasa H., Latue P. "Role of Geography Education in Raising Environmental Awareness: A Literature Review", Journal of Education Method and Learning Strategy, 2023.
8. Jobborov A'zam. *Integrating Environmental Culture in Geography Lessons*. Kokand davlat pedagogika instituti, 2023.
9. Suyunov S. S. *Development Of Ecological Competence of Future Geography Teachers on The Base of Innovative Approaches*. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 2024.
10. Jobborov A., Mo'ydinova U., Meliyev M. *Formation Of Ecological Culture In The Teaching Of Flora And Fauna In Geography Classes*. Scienceweb, 2022.
11. Norov Sh. *Ecological Culture of Modern Youth of Uzbekistan on the Example of Zarafshan Oasis*. Scienceweb, 2022.
12. Kruglikovning V.V. "Pedagogik tadqiqot metodlari" (2018)
13. Ananyevning B.G. "Inson psixologiyasini o'rganish metodlari" (2001) asari
14. Jalolova M. "Ekologik ta'limda innovatsion yondashuvlar", Toshkent. – 2021.
15. Nazarova G. *Ta'lim jarayonida ekologik loyihalardan foydalanishimkoniyatlari, Samarqand*. – 2020.